

Jegyzetek

1. Heller Ágnes könyvében Marie-Luise von Franz leírása alapján ismerteti Descartes híres álmát (181–183.). Lásd részletesebben Von Franz könyvében: *ÁLMOK. JUNG, SZÓKRATÉSZ, DESCARTES, HANNIBÁL ÉS MÁS HÍRES EMBEREK ÁLMAINAK ELEMZÉSE.* Ursus Libris, 2009. 135–222. Lásd még Székács Istvánnak, a jeles magyar pszichoanalitikusnak *DESCARTES ÁLMA: EGY TERMÉSZETTUDOMÁNYOS FELFEDEZÉS TUDATTALAN HÁTTÉRÉRE VONATKOZÓ ADATOK* című, 1939-es tanulmányát, amely Székács *PSZICHOANALÍZIS ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNY* című kötetében jelent meg újra (Párbeszéd Kiadó, 1991. 69–84.)
2. Lásd például *AZ ÁLMOK ALAGÚTJÁN* című kötetet. (Szerk. Árkovits Amaryl és Osváth Péter. Pro Die Kiadó, 2008.)
3. Lásd például az *Imágó Budapest* című folyóiratnak a pszichoanalízis és az idegtudomány viszonyával foglalkozó számait (2011/2., 2011/3.).
4. *MI A SZERZŐ?* = Michel Foucault: NYELV A VÉGTELENEHEZ. TANULMÁNYOK, ELŐADÁSOK, BESZÉLGETÉSEK. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 119–146.
5. Lásd: Szummer Csaba–Erős Ferenc (szerk.): *FILOZÓFUSOK FREUDRÓL.* Cserépfalvi, 1993.
6. Márkus György: *A TRAUMA ÉS FILOZÓFIAI ELLENSTRATÉGIÁI.* *Aspecto* I. év. I. sz. 101–122.
7. Heller Ágnes: *TRAUMA.* Múlt és Jövő Kiadó, 2006. 72.
8. In: Carl E. Schorske: *BÉCSI SZÁZADVÉG.* Helikon, 1998. 164–185.
9. Elisabeth Brainin: *TRÄUMEN IN DER NS-ZEIT.* = Mitchell G. Ash: *PSYCHOANALYSE IN TOTALITÄREN UND AUTORITÄREN REGIMEN.* Verlag Brandes & Apsel, Frankfurt a. M., 2010. 58–70.
10. Tengelyi László: *A VÁGY FILOZÓFIAI FELFEDEZÉSE.* = *ÉLETTÖRTÉNET ÉS SORSESEMÉNY.* Atlantisz, 1998. 313–350.
11. Sigmund Freud: *ÁLOMFEJTÉS.* Helikon, 1985. 421.
12. Jean Laplanche–Jean-Bertrand Pontalis: *A PSZICHOANALÍZIS SZÓTÁRA.* Akadémiai Kiadó, 1994. 278.
13. Sigmund Freud: *ÁLOMFEJTÉS.* 331.
14. Lásd erről Ely Zaretsky könyvét: *SECRETS OF THE SOUL. A SOCIAL AND CULTURAL HISTORY OF PSYCHOANALYSIS.* Vintage Books, New York, 2005.
15. Lásd erről például Holger Helting könyvét: *BEVEZETÉS A PSZICHOTERÁPIÁS DASEINANALÍZIS FILOZÓFIAI DIMENZIÓIBA.* L'Harmattan, 2008.
16. Martin Heidegger: *FREUDRÓL ÉS A PSZICHOANALÍZISRŐL.* Válogatta és fordította Vajda Mihály. In: Szummer Csaba–Erős Ferenc (szerk.): *FILOZÓFUSOK FREUDRÓL.* 47–62.
17. Bevezetés Binswanger *ÁLOM ÉS EGZISZTENCIA* című művéhez. In: *NYELV A VÉGTELENEHEZ. TANULMÁNYOK, ELŐADÁSOK, BESZÉLGETÉSEK.* 13–60.
18. Heller Ágnes: *SZEMÉLYISÉGTIKA.* Osiris, 1999.

Erős Ferenc

VILÁGKIÁLLÍTÁSOK
KÖNYVE

Székely Miklós: *Az ország tükrői. A magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának világkiállításain*
CentrArt, 2012. 309 oldal, 3900 Ft

„Az 1897. évi XVIII. törvénycikk alapján Magyarországra a párisi világkiállításra hivatalosan vesz részt s annak vezetése reám bízva, arra kell törekednem, hogy a nemzeti művelődés minden ágában a mérvadó tényezőknek hazafias közreműködését a magyar kiállítás sikere érdekében megnyerjem” – írta Lukács Béla, az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás magyar királyi kormánybiztosa 1897. november 20-án a Műemlékek Országos Bizottságának címzett levelében, amelyben felkérte a bizottságot a kiállításon való részvételre.¹ Lukács utóbb, legalább részben a világkiállítás áldozata lett, a szervezés gondjai, a túlfeszített munka – többek között, ahogy a bemutatandó könyv is írja, országjáró körúton, előadásokon népszerűsítette az ügyet –, az anyagi felelősség felőrölték az idegeit. Utóbb a Műemlékek Országos Bizottsága és a kormánybiztosság közötti levelezést is Miklós Ödön kormánybiztos-helyettes intézte,² és bár Lukács Béla később, a kiállítás nyitva tartásának idején még feltűnt aláíróként a levelezésben,³ szanatóriumba került, de idegei végül teljesen felmondták a szolgálatot, és 1901. január 7-én a zajló Dunában vetett véget életének. Hogy milyen problémák lehettek, mutatja éppen a műemléki bizottság esete: a kormánybiztos-helyettes még 1901. április 19-én is a felvett előleg „okmányolt” elszámolására kérte a Bizottságot.⁴ Egy ország világkiállítási részvétele sem volt tehát sétagalopp, hát még az egész esemény megszervezése. Székely Miklós joggal hangsúlyozza könyvében, hogy egy-egy világtárlat hat-hét évnyi előkészítést igényelt, amihez az utólagos elszámolások, értékelések, beszámolók elkészítésének mintegy három további éve járult, vagyis évtizednyi kemény munka állt szemben magának az eseménynek mindössze felkészítő nyitva tartásával.

A könyv – szerzőjének a bevezetőben megfogalmazott programja szerint – „középpontjában a magyar nemzeti önkép külföldi megnyilvánulási formáinak vizsgálata áll”, ami jól megfelel a kor-

mánybiztostól imént idézett egykori, természetesen a kiállítási siker érdekében teendő erőfeszítések „nemzeti” és „hazafias” jelzőinek. A kötet címe – *AZ ORSZÁG TÜKREI* – ugyanakkor kicsit talányos. Az egykori külföld számára Magyarországi világkiállítási produkciói nem tükrök voltak, hanem valamiféle ablakok, amelyek kinyíltak előttük, bepillantást engedve egy számukra kicsit mindig idegen, egzotikusnak számító ország világába. A tükör azonban igen pontos hasonlat, ha a mából nézünk vissza. Az ország egykori önképei a világkiállítási bemutatkozások egyfajta tükrén visszaverődve jutnak el az utókor magyar társadalmához, egy erősen késleltetett ábrázolást tárva kutató és érdeklődő elé egyaránt. Székely Miklós ezeket az önképeket vizsgálja, az olvasó pedig ezeknek a vizsgálatoknak az eredményeit olvasva élheti bele magát abba a történeti konstrukcióba, amelyet eleink országukról és magukról megjeleníteni kívántak. Minden esetben ideálképpel állunk természetesen szemben – az ország túlnyomó része nem herendi porcelánból evett és Zsolnay edényekben gyönyörködött, pedig ezek a cégek érték el rendre a kitüntetésekben megnyilvánuló sikereket, és a gazdagoknak és jómódúaknak is igen kicsiny hányada élt a legprogresszívvabb építészek által tervezett és az ország vezető iparművészei által kivitelezett enteriőrökben, még ha a világkiállításokon az I. világháborút megelőző másfél évtizedben ezek kapták is a legjobb nemzetközi kritikákat.

A világkiállítások értelmes vagy értelmetlen volta, gazdasági, politikai, kulturális haszna másfél évszázad óta világszerte újra és újra kérdésként vetődik fel. A sokszor lesajnált és eltemetett „intézmény” azonban nemhogy nem tűnt el a nagyszabású rendezvények sorából, de ma ismét reneszánszát éli: a nemzetközi egyezmények szabályozta időpontokra jelentkezők sora pályázik, és a kiállításokon részt vevő államok, intézmények, szervezetek, vállalatok száma sem látszik csökkenni. Egy-egy jelentkezőt megelőzően vagy legalább a felkészülés időszakában általában komoly tudományos elemzések és népszerűsítő művek születnek az illető ország világkiállítási hagyományai, korábban megrendezett kiállításai vagy akár az egész világkiállítás-történet témaköreiben. A régebbi világkiállításoknak szentelt kiállítások is gyakoriak, leginkább a korábbi rendezések jubileumainak idején, gazdag katalógusokkal mutatva be az egyes

események történetét, tárgyi hagyatékát, építészeti, műszaki és művészeti emlékeit – legutóbb az 1958-as brüsszeli expo fél évszázados jubileumát ünnepelték Belgiumban. Ezek az akár nagyszabású elemzések azonban – a rendező országok szemszögéből – szinte kizárólag az összképre, a rendezők saját produkcióira fókuszálnak, a nemzeti részvételeket vizsgáló „mélyfúrások” csak egészen kivételes esetekben érkezik kívülről, a külföld irányából. Egyedülálló eset Mies van der Rohe 1929-es német Barcelona-pavilonja, amelyet a katalánok gondosan rekonstruáltak, és amelyről monografikus írások jelentek meg a világ legkülönbözőbb helyein – a tipikus az, hogy például a 2000-ben rendezett hannoveri expóhoz kapcsolódóan maguk a németek jelentették meg világkiállítási szerepléseik monografikus elemzését. A Velencei Biennále centenáriuma (1995) alkalmából is a részt vevő nemzetek – így a hollandok, angolok, németek és mi, magyarok – publikálták kötetbe rendezve pavilonjaik történetét és kiállításuk kronológiáit. Magyar vonatkozásban egészen különleges az 1911-es torinói pavilonunk (építész: Tőry Emil és Pogány Móric) olasz szakembertől származó elemzése⁵ – arra utal, hogy az az épület valóban túl tudott lépni a lokalitás szintjén, és ki tudott emelkedni a részt vevő országok leginkább csak helyi érvényű propagandaelemei alkotta világkiállítási összképből. Ez meggyőző bizonyítéka a számunkra, a magyar építészettörténet számára természetesen igen fontos, sok-sok kiállítási pavilonunk és berendezésük alkotta nemzeti produkción belüli kivételes teljesítménynek. Székely Miklós egyébként könyvében csupán egyetlen alfejezet erejéig tér ki külföldi produkcióra, érintve a századelő finn és magyar művészeti, iparművészeti, építészeti kapcsolatok világkiállítási vonatkozásait.

A lemondott 1996-os budapesti expo szervezése során – pró és kontra – megnyilvánuló társadalmi-politikai tudatlanság is alighanem csökkenthető lett volna, ha Magyarországon is rendelkezésre álltak volna vagy a felkészülés során megszülettek volna a joggal elvárható tudományos vizsgálatok, az ezeken alapuló történeti publikációk, vonzó népszerűsítő kiadványok.

Azóta a helyzet sokat javult, disszertációk, tudományos tanulmányok, kiállítások és katalógusaik, népszerűsítő könyvek foglalkoznak az egyetemes és magyar világkiállítás-történet

különböző vonatkozásaival, egyes korszakaival vagy akár egészével. Ebbe a sorba illeszkedik Székely Miklós eddigi munkássága, kisebb-nagyobb tanulmányainak sora és most ez a doktori értekezésén alapuló könyv is. Őt, aki „civilben” a fiatal művészettörténészeket összefogó CentrArt Egyesület elnöke, nem csak szerzőként foglalkoztatja azonban a téma, de tudomány-szerzőként is. Tavaly év elején az Egyesület keretében egész napos konferenciát rendezett az ideiglenes jelleggel emelt épületek kutatásáról, ahol a bemutatott témák kevés kivétellel kiállítási pavilonokról, Magyarország kiállítási szerepléseiről szóltak. A konferencia anyaga, az Egyesület első évkönyvéként, az elmúlt héten került fel a CentrArt honlapjára, ahonnan szabadon letölthető⁶ – nagyon is érdemes „belelapozni”.

Székely Miklós kutatásainak célja alapvetően annak vizsgálata volt, hogy milyen szerepet játszottak a világkiállítások Magyarország kultúrájának külföldi megismertetésében a kiegyezés és az első világháború közötti időszakban, vagyis az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása idején. A kötet mintegy 80%-a ezzel a korszakkal foglalkozik, az éppen a kiegyezés évében rendezett második párizsi világtárlattól kezdődően, az 1915. évi San Franciscó-i kiállítással bezárólag. A tárgyalást azonban az 1917-re javasolt hazai világkiállításról szóló, 1911-ben íródott előterjesztésnek az ismertetése zárja, amely joggal alkotja a kötet szerves részét. A szöveg kezdeti mintegy ötöde, a kutatás módszereinek, periodizációjának felvázolását követően, az előtörténet mutatja be, az iparkiállításokat, iparművészeti múzeumokat, valamint az első világkiállításokon való, csekélyebb mérvű és egyértelműen az ausztriai anyagba betagolt magyar részvétel főbb elemeit. Hasznos a bevezető fejezetek között a „világkiállítás” kifejezés kialakulásáról, az angol, francia, német terminológiáról írott rész.

A téma szinte áttekinthetetlenül nagy, minden feldolgozás lehatárolást kíván. A kötet alcíme jelzi, hogy a kiállítások építészeti és művészeti vonatkozásai a szerző vizsgálatainak elsődleges tárgyai. Ennek azonban előfeltétele, hogy a történeti összkép, a kiállításon való részvételek körüli politikai döntések háttere, az általános szervezési munka, a kiállítási tárgyak kiválasztási mechanizmusa mind az egész korszak, mind pedig az egyes kiállítások esetében

korábbi átfogó vizsgálatok és elemzések, monográfiák és szakkikkek formájában már rendelkezésre álljon a szerzőnek. Mivel korántsem így áll a helyzet, helyenként olyan kérdésekre is kitér a könyv, mint: hogyan zajlott a világhiállításokon való részvétel gyakorlati megszervezése? A szervezőmunkában mely kormányzati és civil szervezetek vettek részt? Elvászathatók voltak-e a kulturális, művészeti bemutatók az ipari-gazdasági kiállításoktól, vagy összefüggő egészként kell tekinteni a kiállítási anyag kiválasztásának és bemutatásának folyamatára?

A rendelkezésre álló történeti és művészettörténeti előmunkálatok hiányosságai elengedhetetlenné tették a kiterjedt levéltári kutatást. A Magyar Országos Levéltár egyes, a téma szempontjából alapvető fontosságú állagainak teljes pusztulása következtében szükséges volt a külföldi rendező partnerek levéltáraiban való búvárkodás – ennek a fáradozásnak elsősorban a Párizsban végzett munka hozta meg az eredményt. A számos feltárt és a dolgozathoz fel is használt, fontos és érdekes irat és levél mellett előkerült az 1900-as párizsi magyar pavilonnak és a magyar tematikus kiállítások installációjának az engedélyezési tervdokumentációja. Ezt a páratlan – 173 rajzot tartalmazó – anyagot a pavilon építészeti elemzése és a kiállítási installációk bemutatása során Székely Miklós részben fel is használta. A mellékelt képek között azonban a tervrajzok közül csak egy szerepel – három továbbit egy korábbi cikkéhez⁷ tudta a szerző csatolni. A lelet olyan horderejű, hogy önálló feldolgozása, részletes publikálása mindenképpen elvárható – leginkább talán egy budapesti kiállítás és annak katalógusa keretében. Amíg azonban erre sor nem kerül, jelen kötet hiányosságai közt tarthatja számon az érdeklődő ennek a tervanyagnak ilyen nagymérvű elhagyását a könyvből.

A levéltári források mellett erős hangsúlyt kapott a korabeli elsődleges és másodlagos irodalom összegyűjtése és hasznosítása is, vagyis a kiállítások alkalmával kiadott katalógusok, a kiállításokról benyújtott hivatalos, nyomtatott – akár többkötetnyi – jelentések, illetve a korabeli sajtóban megjelent kritikák, ismertetések összegyűjtése és elemzése. Jelentős részben ehhez a forrásbázishoz is külföldön lehetett csak hozzáférni – a szerző által átnézett külföldi művészeti folyóiratok listája igencsak tekintélyes –, ez tette lehetővé annak megválaszolását, ho-

gyan értékelte a külföldi kritika Magyarország nemzetközi prezentációit.

A kiállításokon való magyar részvételnek Ausztriától való egyre erőteljesebb függetlenedési folyamata, jelzőként az „*önálló és magyar*” érvényesülése az egész értekezés egyik vezérfonala – megfelelően a források és korabeli publikációk tükrözte egykori prioritásnak. Másik fő kérdés volt az egyre önállóbb megjelenés tartalmi vonatkozása, azoknak a gazdasági és kulturális területeknek a bemutatása, amelyek segítségével a magyar kormányzat és gazdasági szféra el kívánta érni az ország nemzetközi presztízsének növelését. A kiállítási szereplések kulturális-művészeti vonatkozásai nem mindig voltak elválaszthatók a gazdasági megjelenéstől, egyrészt az installációk belsőépítészeti alkotásai, másrészt a gazdaságot és a művészeteket összekapcsoló iparművészetre gyakran helyezett hangsúlyok okán. Az iparművészet azonban nemcsak produktumaival volt jelen a magyar kiállításokon, hanem oktatási intézményei is rendszeresen bemutatkozhattak; a kötetben ezért kapott ismételten hangsúlyt az iparoktatás és a művészeti oktatás kiállítási megjelenéseinek tárgyalása, az iparművészettel ugyancsak összefüggésben kezelt háziiparral együtt.

Az egyetemes világkiállítás-történet egyes rendezvényeinek kevésbé vagy inkább kiemelkedő volta körül mára nagyjából kialakult a közmegegyezés. Az egyes országok bemutatóinak fontossága azonban nem minden esetben állítható párhuzamba valamely kiállítás nemzetközi jelentőségével. Magyarország a kezdetektől fogva máig a nemzetközi kiállítások nagyjából rendszeres résztvevőjének számít, de a politikai és gazdasági helyzet, a rendező országgal fennálló korábbi és pillanatnyi kapcsolatok jelentős mértékben befolyásolták a részvétel tényét és mértékét, valamint hivatalos vagy magánjellegét. A vizsgált időszakban is voltak olyan kiállítások, mint például az 1902-es torinói iparművészeti kiállítás, az 1906. évi milánói vagy az 1911-ben rendezett torinói bemutató, amelyeknek a magyar iparművészet vagy esetleg építészettörténet szempontjából sokkal nagyobb a szerepe, mint ahogy magát az egész kiállítást az egyetemes világkiállítás-történet számon tartja. A kötet természetesen a magyarországi szereplés jelentősebb vagy kevésbé fontos volta mentén tárgyalja a témát, annak megfelelően szabva meg az ismertetés belső arányait is. Ugyan-

akkor a közismertebb kiállítási bemutatók mellett az 1885. évi antwerpeni, az 1888. évi brüsszeli és barcelonai, az 1897. évi brüsszeli szereplések érthetően kisebb terjedelmű leírásai is fontos részei a munkának.

Az 1900-ban rendezett párizsi kiállítás joggal kapott kiemelt szerepet az értekezésben – esetében a nemzetközi jelentőség és a magyar részvétel fontossága egymást erősíti. Ezt a jelentőséget az eredményes párizsi levéltári és irodalmi kutatással Székely Miklósnak sikerült jól alá is támasztania. Feltárul a magyar történeti pavilon létesítésének kronológiája. Fontos felismerés, hogy a világkiállítás programkiírásának való megfelelés jegyében a magyar pavilon valójában nem az ezeréves Magyarországot volt hivatott bemutatni, hanem az 1896-os millenniumi évet, illetve a millenniumi kiállítást, mint a legutóbbi, 1889. évi párizsi kiállítástól eltelt időszak legfontosabb hazai eseményét, az ezeréves magyar államszervezési folyamat mintegy végeredményét. Az értékelés szempontjából hasznosnak bizonyult a magyar épületekkel és kiállításokkal foglalkozó nemzetközi visszhang feltárása.

Komoly levéltári és irodalmi kutatás tette lehetővé az 1911. évi olaszországi római–torinói ikerkiállításon való magyar részvétel nagyobb terjedelmű bemutatását és értékelését. Ezen belül a mű értékes része az eddig lényegében figyelmen kívül hagyott római magyar pavilon építészetével foglalkozó fejezet. Tanulságos a magyar képzőművészeti kiállításról összegyűjtött, viszonylag terjedelmes külföldi visszhang.

A kötet szövege közé tördelve 129 kép kísérli meg illusztrálni a leírtakat – kétharmaduk magyar vonatkozású –, sok közöttük a kifejezetten látványos darab. Számuk azonban a téma átfogó voltahoz képest egyáltalán nem tekinthető soknak – a kívülálló olvasónak persze semmi sem drága –, a fiatal művészettörténészek szervezete, a kötetet kiadóként jegyző CentrArt előtt azonban így is kalapot kell emelnünk: a könyv szép, és jó kézbe venni. Lényegében kizárólag építészeti tervek, kiállítási épületek, pavilonok korabeli ábrázolásai – kiadványok illusztrációi, fényképei, képeslapok reprodukciói –, valamint kiállítási enteriőrök szerepelnek a képek között, egyedi tárgyak, műalkotások alig.

Az illusztrációk jelentik az egyik magyarázatát annak, miért is az Iparművészeti Múzeumban került sor a könyv bemutatójára.⁸ A Múzeum

adattára kereken félszáz értékes régi fényképfelvétel közlésével – és sok használható adattal is – segítette az írást és a kötet megjelentetését. A szöveg kitér az iparművészeti múzeumok kialakulástörténetére is – hiszen azonnal a legkorábbi, London mai Victoria and Albert Museumát az 1851-ben rendezett első világtárlat nyomán létesítették, és a budapesti intézmény alapítását a londoniét kívül csak a bécsié előzte meg. Az Iparművészeti Múzeum egész történetének talán leglátogatottabb eseménye volt, amint az a könyvből is kiderül, az 1900-as párizsi kiállításra összegyűjtött anyag előzetes kiállítása, az ötnapos nyitva tartás alatt azt megtekintő százhatvanháromezer-kétszáz látogatóval. A múzeum tárlatai, folyosói, raktárai igen jelentős számban őriznek olyan külföldi alkotásokat, amelyekre az intézmény a viláckiállításra ezzel a céllal kiküldött munkatársainak – közülük a kötet joggal emeli ki Radisics Jenő igazgató nevét – vásárlásai révén tett szert, valamint olyan magyarországi alkotásokat, amelyek eredetileg viláckiállítási bemutatás céljára szolgáltak.

A könyvbemutatónak helyet adó múzeumi díszterem szomszédságában alig korábban megnyitott, Márkus Lili keramikus és rokonsága tevékenységét bemutató kiállításon – már a két világháború közötti időszakból – több nemzetközi iparművészeti kiállítás és viláckiállítás díjáról tudósító oklevél szerepel, valamint egy az 1937. évi párizsi viláckiállítást megjárt kerámiadombormű is. A könyvbemutatót követő héten nyíló, nagyszabású art deco-kiállítás előzményeit

– a századelő milánói és torinói kiállításainak magyar lakberendezéseit, enteriőrjeit – pedig Székely Miklós kötetének utolsó fejezetei is tárgyalják már, nem kis részben az Iparművészeti Múzeum fényképeinek segítségével.

Jegyzetek

1. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Tudományos Irattár, MOB 290/1897.
2. 1899. július 11.: MOB 201/1899.
3. 1900. július 18.: MOB 204/1900.
4. MOB Iktatókönyv, 1901/197. (Az irat kiselejtezve.)
5. Paolo Comaglia: A MAGYAR PAVILON AZ 1900-AS TORINÓI VILÁGKIÁLLÍTÁSON / IL PADIGLIONE UNGHERESE. ALL' ESPOSIZIONE INTERNAZIONALE DI TORINO DEL 1911. = PAVILONÉPÍTÉSzet A 19–20. SZÁZADBAN A MAGYAR ÉPÍTÉSZEti MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL. Szerk. Fehérvári Zoltán, Hajdú Virág, Prádfalvi Endre. OMvH Magyar Építészeti Múzeum–Pavilon Alapítvány, Budapest, 2000. 79–96.
6. http://issuu.com/centrart/docs/opus_mixtum_1
7. Székely Miklós: Az 1900-AS PÁRIZSI VILÁGKIÁLLÍTÁS MAGYAR TERVANYAGA PÁRIZSBAN. UTÓIRAT – POST SCRIPTUM. *A Régi-új Magyar Építőművészet* melléklete, VIII. 44. (2008/3.) 23–25.
8. Az írás az Iparművészeti Múzeumban 2012. március 9-én elhangzott könyvbemutató szerkesztett szövege.

Lővei Pál